

УДК 347.23

СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ: ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Гуліда О.М., викладач
кафедри цивільного права та процесу
факультету права та масових комунікацій
Харківський національний університет внутрішніх справ

Розглянуто питання, пов'язані із захистом права власності у цивільному обороті. Досліджено та проаналізовано існуючі у правовій науці класифікації способів захисту права власності. Виявлено основні напрями захисту права власності, що мають на меті повернення майна з чужого незаконного володіння, усунення перешкод у здійсненні права власності або відновлення майнової сфери потерпілого власника. Зроблено висновки щодо можливості виокремлення у окремі групи класифікації способів захисту права власності, таких як «інші», «спеціальні», а також «позови до публічної влади».

Ключові слова: захист права власності, класифікація способів захисту права власності, речово-правові способи захисту права власності, зобов'язально-правові способи захисту права власності.

Рассмотрены вопросы, связанные с защитой права собственности в гражданском обороте. Исследованы и проанализированы существующие в правовой науке классификации способов защиты права собственности. Определены основные направления защиты права собственности, имеющие своей целью истребование имущества из чужого незаконного владения, устранение препятствий в осуществлении права собственности или восстановление имущественной сферы потерпевшего собственника. Сделаны выводы относительно возможности выделения в отдельные группы классификации способов защиты права собственности, таких как «другие», «специальные», а также «иски к публичной власти».

Ключевые слова: защита права собственности, классификация способов защиты права собственности, вещно-правовые способы защиты права собственности, обязательно-правовые способы защиты права собственности.

Gulida O.M. WAYS TO PROTECT PROPERTY RIGHTS: DEFINITION AND CLASSIFICATION.

The issues related to the protection of property rights in civil circulation are discussed. Classification methods of protecting property rights in the existing jurisprudence are investigated and analyzed. The basic directions of property rights protections are defined, which aimed to reclaim property from illegal possession, clearance of barriers to the restoration of property rights or renewal a privity of estate of the victim. Conclusions regarding the possibility of allocating to separate groups of classification ways to protect property rights are made, such as «other», «special» and «claims against public authorities».

Key words: protection of property rights, classification methods of property rights protection, proprietary ways to protect property rights, binding legal ways to protect property rights.

Право власності – це одне із основних прав людини. Після природних прав людини воно є першим правом, яке захищається державою. Так, відповідно до ст. 13 Конституції України [1], «державою забезпечується захист прав усіх суб'єктів права власності» та ст. 41, «ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності».

Норми Конституції України щодо захисту права власності знайшли своє подальше втілення та практичне застосування у багатьох нормах галузей права – кримінального, адміністративного, земельного, фінансового, цивільного. Однак специфіка цивільно-правового захисту права власності надає можливість застосовувати способи, які забезпечують усунення перешкод у здійсненні права власності та відновлення майнового становища власника, чому не можуть у повному обсягу сприяти норми інших галузей права [2, с. 501]. Саме тому питання про захист права власності нале-

жать, насамперед, цивільному праву, адже ефективний вибір способів захисту порушеного, оспорюваного або невизнаного права власності має сприяти підвищенню стабільності, безпеці й надійності становища власника.

Питання, пов'язані із захистом права власності у цивільному обороті, досліджували О. В. Дзера, В. П. Ємельянов, О. С. Іоффе, Н. С. Кузнецова, О. А. Підпригора, О. П. Сергеев, Є. О. Суханов, Є. О. Харитонов та інші. Проте зберігається потреба в подальшому аналізі цивільно-правових способів захисту права власності, адже на окремі питання захисту права власності висловлюються досить різні погляди.

З врахуванням зазначеного, у науковій статті увагу буде зосереджено на дослідженні та аналізі існуючих у правовій науці класифікацій способів захисту права власності.

Класифікація правових явищ, у тому числі способів захисту права власності, має

безперечне наукове значення, оскільки є одним з інструментів наукового пізнання. Класифікація дозволяє «розкласти» систему цивільно-правових способів захисту на частини (підсистеми) і більш глибоко досліджувати взаємозв'язки як між елементами виділеної частини, так і між усіма підсистемами системи способів захисту права власності. Для здійснення аналізу класифікацій цивільно-правових способів захисту права власності необхідно з'ясувати визначення поняття цивільно-правового захисту. Це питання в юридичній науці є предметом досліджень багатьох юристів, бо цивільне законодавство не містить чіткого визначення. Так, Є. О. Харитонов зазначає: поняття «захист права власності» охоплює комплекс правових засобів, що застосовуються судом, уповноваженими на те органами держави або самим власником для забезпечення реалізації та відновлення порушеного права власності [3, с. 350]. Є. О. Суханов визначав захист права власності як сукупність тих цивільно-правових засобів (способів), які застосовуються у зв'язку зі здійсненням правопорушень проти відносин власності [4, с. 208].

Слід зазначити, що в контексті захисту права власності часто вживають терміни «засоби захисту права власності» або «способи захисту права власності». Так, О. В. Дзера у своїх роботах застосовує поняття «засоби захисту права власності», Є. О. Суханов, навпаки, використовує термін «способи захисту права власності» [5, с. 514-515]. У тлумачному словнику С. І. Ожегова: «Спосіб – це система дій, що застосовуються під час виконання якої-небудь роботи, під час здійсненні чого-небудь; засіб – прийом, дія для досягнення чого-небудь» [6, с. 658; с. 660]. На перший погляд, розбіжності у термінології є незначними, однак, по суті, визначення способу містить поняття засобу, бо спосіб реалізується певними засобами. Спосіб захисту прав власності втілює ту мету, досягнення якої прагне суб'єкт захисту, розраховуючи на припинення порушення своїх прав або відшкодування збитків, що виникли у зв'язку з порушенням його прав. Засіб захисту власності є знаряддям дії, до якої суб'єкт захисту прибігає для досягнення цієї мети. Тому засобом захисту права власності є позов, скарга, заява тощо. На наш погляд, доцільним буде використання терміну «способи захисту права власності». Крім цього, визначене поняття використовується законодавцем у Цивільному кодексі, зокрема, у ст. 16 Цивільного кодексу України [6] (далі – ЦК України) «Захист цивільних прав та інтересів судом».

Ст. 16 ЦК України прямо зазначає, що способами захисту цивільних прав і інтересів можуть бути: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб.

Способи захисту цивільних прав та інтересів, що встановлені законодавчо, здійснюють уповноважені на це владні органи із захисту права, тобто йдеться вже про форми захисту права. Так, у ч. 1 ст. 16 ЦК України закріплено, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. У ст. 17, 18, 19 ЦК України містяться положення про захист цивільних прав та інтересів осіб Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування, а також нотаріусами шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі; та про самозахист, де зазначено, що особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань.

Перелічені законодавцем форми та способи захисту цивільних прав значною мірою стосуються і захисту права власності.

Важливе місце в реалізації захисту цивільних прав відводиться порядку здійснення особою права на захист, під яким необхідно розуміти організаційно-правову форму захисних способів і процедури дій особи, права якої порушено. В юридичній літературі під формою захисту розуміють комплекс узгоджених організаційних заходів із захисту прав, що здійснюється уповноваженими органами або особами (носіями права), спрямованих на відновлення порушеного права [7, с. 27].

З врахуванням вищезазначеного, виділяють юрисдикційну та неюрисдикційну форми захисту цивільних прав. Основна відмінність між ними полягає в тому, що захист права власності в юрисдикційній формі здійснюється різними спеціально уповноваженими на цей вид діяльності державою компетентними органами, з притаманним кожному з них визначеним процесуальним порядком діяльності, у той

час як захист прав і інтересів в неюрисдикційній формі протікає в рамках матеріального правовідношення та здійснюється, як правило, самими учасниками правовідношення [8, с. 28].

Цивільно-правові способи захисту цивільних прав та інтересів, що містяться у ст. 16 ЦК України, являють собою основні (універсальні) способи захисту цивільних прав та інтересів. Критерієм класифікації є сфера дії або застосування того або іншого способу. При цьому способи захисту, що включені до переліку ст. 16 ЦК України, розглядаються як загальні, а способи, передбачені іншими нормами ЦК України і нормами інших законів, – як спеціальні. Проте насправді далеко не всі запропоновані способи захисту мають універсальний характер. Наприклад, потерпілий може вимагати компенсації моральної шкоди у разі порушення особистих немайнових прав і в передбачених законом випадках – у разі порушення майнових прав (ст. 1166, ст. 1167 ЦК України). Очевидно, що сфера можливої дії цього способу обмежена деякими умовами.

Таким чином, цивільне законодавство не містить чіткої класифікації способів захисту цивільних прав та інтересів, зокрема права власності, однак її розроблено наукою цивільного права.

В юридичній літературі містяться різні погляди на класифікацію способів захисту права власності. Найвідомішим є поділ цивільно-правових способів захисту права власності, що бере своє коріння з часів римського приватного права, на речово-правові та зобов'язально-правові способи. Основними речово-правовими способами захисту права власності у римському праві традиційно виділяли: віндикаційний та негаторний позов [9, с. 115].

Під віндикаційним позовом розуміється позадоговірна вимога власника, що не володіє, до фактичного власника майна про повернення останнього в натурі. Передусім вимагається, щоб власник був позбавлений фактичного панування над своїм майном, яке вибуло з його володіння. Далі необхідно, щоб майно, яке втратив власник, збереглося в натурі і перебувало у фактичному володінні іншої особи. Витребувати за віндикаційним позовом можливо лише індивідуально визначене майно, що впливає із суті цього позову, спрямованого на повернення власникові того самого майна, яке вибуло з його володіння. Нарешті, віндикаційний позов носить позадоговірний характер і захищає право власності як абсолютне суб'єктивне право [10, с. 415-416].

Негаторний позов є позов володіючого власника про усунення будь-яких перешкод у здійсненні ним права користування та розпорядження майном, якщо ці порушення не пов'язані з позбавленням володіння (ст. 391 ЦК України). Негаторний позов пред'являється власником за умови, що він має майно у своєму володінні, однак протиправна поведінка інших осіб перешкоджає йому здійснювати права користування або/та розпорядження ним. Як і віндикаційний, негаторний позов може застосовуватися лише у разі відсутності між позивачем і відповідачем зобов'язальних відносин та подається щодо індивідуально визначеного майна. Наприклад, позов власника про виселення фізичних осіб з неправомірно зайнятих ними житлових приміщень; позов власника гаража до власника сусіднього гаража, який розмістив біля воріт його гаража будівельні матеріали [11, с. 310-312].

Зобов'язально-правові способи захисту поділяються на *договірні* та *недоговірні* (позадоговірні). У договірних зобов'язаннях уповноважена особа може захистити своє право власності шляхом примусу боржника виконати обов'язок у натурі; розірвання договору; застосування мір відповідальності, передбачених договором чи інших заходів, передбачених договором або законом (наприклад, повернення сторонам майна, переданого ними на виконання договору, повернення майна, переданого власником в оренду чи інше тимчасове користування) [12, с. 32-33]. До недоговірних (позадоговірних) зобов'язань правова доктрина відносить публічні обіцянки винагороди, ведення чужих справ без доручення, запобігання загрози шкоди чужому майну, рятування здоров'я та життя іншої особи, заподіяння шкоди, створення небезпеки (загрози) життю та здоров'ю фізичних осіб, а також їхньому майну та майну юридичних осіб [13, с. 17]. Тут має місце деліктне зобов'язання, (наприклад, повернення безпідставно отриманого чи збереженого майна; відшкодування збитків та ін.)

Більшість вчених-цивілістів представили своє бачення класифікації способів захисту права власності, узявши за основу, як правило, класичний поділ способів захисту права власності.

Так, Є. О. Суханов поділяє способи захисту залежно від характеру порушень права власності і змісту захисту, що надається. Тут виділяються речово-правові засоби захисту права власності (віндикаційний і негаторний позови), а також позов про визнання права власності як особливого способу захисту цивільних (у тому числі речових) прав; зобов'язально-правові способи. Разом із цим, Є. О. Суханов виділяє в окрему групу інші

способи захисту права власності, оскільки вони мають особливий характер і не можуть бути застосовані у перших двох групах. Наприклад, способи захисту права власності померлих та осіб, визнаних безвісно відсутніми або оголошених померлими. Самостійну групу цивільно-правових способів захисту речових прав складають ще позови до публічної влади, тобто вимоги, що ставляться до державних органів. Як бачимо, Є. О. Суханов у своїх роботах віддає перевагу об'єднанню в окрему категорію позовів до публічної влади, тобто наявність у таких органів владних повноважень унеможлиблює пред'явлення до них традиційних позовів у тих випадках, коли вони діють не як рівноправні учасники майнового обороту [4, с. 209].

Є. О. Харитонов разом з класичними (речово-правовими та зобов'язально-правовими) способами захисту права власності виділяє такі, що впливають з різних інститутів цивільного права, й вимоги до органів державної влади й управління про захист інтересів від правомірного або неправомірного втручання [14, с. 246]. Надана класифікація не істотно відрізняється від наведеної вище системи Є. О. Суханова, а точніше, відрізняється тільки назвами останніх двох груп.

Більш детальною є класифікація способів захисту права власності О. В. Дзери, який представив її з урахуванням традиційного поділу та законодавчого закріплення спеціальних способів в особливих випадках порушення прав власників.

1) **Речово-правові способи:** **основні:** віндикаційний позов; негаторний позов; **допоміжні:** позов про визнання права власності; позов про виключення майна з опису; позови про захист прав співвласників у разі виділу, поділу та продажу спільного майна.

2) **Зобов'язально-правові** способи: **договірні:** відшкодування збитків, заподіяних невиконанням чи неналежним виконанням договору; повернення речей, наданих у користування за договором; **недоговірні:** способи захисту права власності в деліктних зобов'язаннях; повернення безпідставно отриманого чи збереженого майна.

3) **Спеціальні способи захисту:** позови про визнання угоди недійсною; способи захисту права власності померлих та осіб, визнаних безвісно відсутніми або оголошених померлими; способи захисту прав власників від неправомірного чи правомірного втручання державних органів, визнанням незаконним правового акта, що порушує право власності [2, с. 510].

Не менш слушною є позиція російського цивіліста О. П. Сергеева щодо класифіка-

ції способів захисту права власності. Так, до першої групи – речово-правових способів захисту права власності – вчений-цивіліст відносить наступні: віндикаційний, негаторний позови, а також позов про визнання права власності. Остання думка має явну підтримку в законодавстві, зокрема, у ЦК України, де цьому позову присвячено ст. 392 «Визнання права власності». Друга група – це класичні зобов'язально-правові способи захисту з поділом на договірні й недоговірні цивільно-правові способи захисту права власності. Третю групу складають ті способи захисту права власності, які не належать ні до речово-правових, ні до зобов'язально-правових, але впливають з різних інститутів цивільного права. Такими, наприклад, є правила про захист майнових прав власника, визнаного в установленому порядку безвісно відсутнім або оголошеного померлим, у разі його явки. Четверта група – це способи, що спрямовані на захист інтересів власника у разі припинення права власності за підставами, передбаченими в законі. До них, зокрема, належать гарантії, установлені державою на випадок звернення в державну власність майна, що перебуває у власності громадян і юридичних осіб [10, с. 459].

Слід також звернути увагу на дещо спрощену класифікацію способів захисту права власності, запропоновану В. П. Ємельяновим. Способи захисту права власності він поділяє на дві групи: загальні та спеціальні. До загальних належать: 1) витребування майна з чужого незаконного володіння; 2) вимоги власника або іншого законного власника про усунення всяких перешкод у здійсненні його права, хоча ці порушення і не були пов'язані з позбавленням володіння; 3) позови про визнання права власності. Спеціальні способи включають: 1) способи захисту від правомірного чи неправомірного втручання державних органів чи інших організацій; 2) способи захисту у разі несприятливого збігу об'єктивних обставин; 3) зобов'язально-правові способи; 4) захист права довічно успадкованого володіння земельною ділянкою [15, с. 160]. Дана класифікація має недоліки з погляду критерію поділу, оскільки універсальність застосування способів захисту права власності, таких як віндикаційні та негаторні позови, має місце лише як захист суб'єктивного права власності фізичних або юридичних осіб, які не перебувають у договірних або зобов'язальних відносинах із порушником.

Необхідно відзначити, що до всіх розглянутих нами класифікацій входить як один із речово-правових способів захисту права

власності позов про визнання права власності, але його юридична природа оцінюється неоднозначно. Деякі вчені вважають, що вимогу про визнання права власності не можна розглядати як самостійний позов, оскільки ця вимога має ту саму мету, на досягнення якої спрямовані віндикаційні чи негативні позови. На думку інших вчених, позови про визнання права власності характеризуються специфічними ознаками, які й виділяють їх у самостійні позови [11, с. 312-313].

Так, О. В. Дзера визначає, що позов про визнання права власності необхідний власнику, коли в інших осіб виникають сумніви у приналежності йому цього майна, що створює неможливість реалізації права власності; чи втратою документів на власність. Вчений вказує на існування обставин, коли право власності інші особи ще не порушили, та особа може звернутися до суду з зазначеним позовом, який матиме самостійне правове значення і не вимагатиме винесення якогось зобов'язального рішення для інших осіб, оскільки у такому випадку відсутня така сторона, як відповідач. При цьому автор виділяє і позови про визнання права власності, в яких є конкретні відповідачі (як приклад – позов одного з подружжя про визнання права спільної чи роздільної власності на майно). Або такі, де позов про визнання права власності є лише передумовою для досягнення позивачем кінцевої мети позову (виключити майно з опису, повернути майно у своє володіння) [2, с. 530-531].

О. П. Сергеев, навпаки, надавав однозначне визначення позову про право власності, де він є позадоговірною вимогою власника майна про констатацію перед третіми особами факту приналежності позивачеві права власності на спірне майно, не сполучене з конкретними вимогами про повернення майна або усунення інших перешкод, не пов'язаних з позбавленням володіння [10, с. 567].

Позов про визнання права власності притаманний речово-правовим способам, але має і свої особливості, які відсутні в інших способах захисту права власності. Це, по-перше, мета позову про визнання права власності щодо усунення невизначеності відносин права власності, або отримання правовстановлюючих документів на власність, що були втрачені раніше. По-друге, наявність або навіть відсутність відповідача, що оспорує або не визнає право власності на майно.

Аналізуючи представлені класифікації, необхідно відзначити, що питання визначення цивільно-правових способів захисту

права власності є дискусійним. Більшість авторів будують класифікацію способів захисту права власності з урахуванням традиційного поділу на речово-правові і зобов'язально правові. Але поряд із цим надають різного тлумачення однаковим способам захисту права власності або виділяють «інші» групи способів захисту права власності, «спеціальні» способи захисту або такі, що «витікають з різних інститутів цивільного права», «позови до публічної влади» тощо.

До групи так званих «спеціальних», або «інших» способів захисту прийнято відносити ті способи, які не можна віднести ні до однієї з інших груп, а класифікувати й об'єднати їх за якими-небудь загальними ознаками в групі не уявляється можливим. Необхідно відзначити складність розмежування їх з іншими способами. Автори тільки перераховують як приклади перелік способів, що впливають з різних цивільно-правових інститутів. Наприклад, О. В. Дзера пропонує такі приклади спеціальних способів захисту права власності: позови про визнання угоди недійсною (ст. 215, 216 ЦК України); способи захисту права власності померлих та осіб, визнаних безвісно відсутніми або оголошених померлими (ст. 48 ЦК України).

Вважаємо, що в цьому разі автор виділяє не способи захисту, а різні інститути цивільного права і вказує на правила про захист таких правовідношень. Так, зі ст. 48 «Правові наслідки появи фізичної особи, яка була оголошена померлою» ЦК України впливає наступне: у разі появи фізичної особи, яка була оголошена померлою, вона має право вимагати від особи, яка володіє її майном, повернення цього майна, якщо воно збереглося та безоплатно перейшло до неї після оголошення фізичної особи померлою, або в разі неможливості повернути особі майно в натурі, відшкодувати вартість цього майна. Як бачимо, це виявляються способи, які належать до названих вище груп: речово-правові або зобов'язально-правові способи захисту права власності з певними особливостями щодо суб'єктного складу учасників.

Крім того, такі автори, як Є. О. Суханов, О. П. Сергеев виділяють як окрему групу способів захисту права власності позови до публічної влади або цивільно-правові способи, що спрямовані на захист інтересів власника у разі припинення права власності за підставами, передбаченими в законі. З точки зору Є. О. Суханова необхідність виділення саме цих способів захисту обґрунтовується тим, що вони спрямовані не проти рівноправних учасників цивіль-

них правовідносин, а проти тих, що мають владні повноваження державних органів [4, с. 210]. Прибічники такої позиції вважають, що усередині цієї групи відбувається поділ на підгрупи відповідно до того, що публічна влада може утискати або порушувати речові права як неправомірними, так і правомірними діями [16, с. 367-368].

Для захисту від неправомірних дій до публічної влади власнику можна використувати два види вимог:

1. Вимога відновлення становища, яке існувало до видання правового акта органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування, або у разі неможливості відновлення попереднього становища – вимога на відшкодування майнової та моральної шкоди (ч. 2 ст. 393 ЦК України).

2. Вимога про визнання незаконним правового акту органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, що порушує право власності (ст. 21 ЦК України, ч. 1 ст. 393 ЦК України).

Щодо правомірних дій публічної влади, що призводить до порушення права власності, передбачена законом ревізія має на меті попереднє і повне відшкодування вартості майна. Також цікавим є те, що після припинення надзвичайної обставини за умови збереження ревізованого майна власник має право вимагати його повернення у судовому порядку (ст. 353 ЦК України).

Вбачається, що виділення в окремі групи класифікації способів захисту права власності, таких як «інші», «спеціальні», а також «позови до публічної влади» обумовлене, швидше за все, певними особливостями суб'єктного складу сторін у таких справах. Оскільки наведені випадки конкретизуються у визначені способи захисту права власності, які належать, залежно від обставин, речово-правовим або зобов'язально-правовим способам.

Таким чином, основний напрям цивільно-правового захисту права власності полягає у застосуванні речово-правових способів, що забезпечують повернення майна з чужого незаконного володіння, усуненні перешкод у здійсненні права власності та застосуванні зобов'язально-правових способів, яким притаманне відновлення майнової сфери потерпілого.

Розглянуті класифікації надають змогу проаналізувати й дослідити основні способи захисту права власності, їх взаємодії і співвідношення між собою, надаючи змогу зрозуміти особливості певних категорій

справ, що дає підставу для подальших наукових досліджень і пошуку більш ефективних механізмів захисту прав власності.

Висвітлення визначених питань має важливе теоретичне значення, але не менш актуальним є застосування цивільно-правових способів захисту права власності в судовій практиці. Тому наступну статтю буде присвячено розгляду процесуальних особливостей цієї категорії справ у суді.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 02.03.2014 № 254к/96-вр [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>.
2. Право власності в Україні : навч. посіб. / О. Дзера, Н. Кузнєцова, О. Підпригора та ін.; за заг. ред. О. Дзери, Н. Кузнєцовой. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 816 с.
3. Харитонов Е. Гражданское право Украины : учеб., изд. 2-е / Е. Харитонов, Н. Саниахметова. – Х. : Одиссей, 2005. – 960 с.
4. Суханов Е. Лекції про право власності / Е. Суханов. – М. : Юридична література, 1991. – 239 с.
5. Цивільне право України : підруч. : у 2 кн.; 2-ге вид., допов. і перероб. / О. Дзера (кер. авт. кол.), Д. Боброва, А. Довгерт та ін.; за ред. О. Дзери, Н. Кузнєцовой. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – Кн. 1. – 736 с.
6. Ожегов С. Словарь русского языка : ок. 57 000 слов / С. Ожегов; под ред. чл.-кор. АН СССР Н. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 1987. – 797 с.
7. Цивільний кодекс України від 11.02.2014 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws>.
8. Живихина И. Формы защиты права собственности / И. Живихина // Гражданское право. – 2010. – № 1. – С. 26–33.
9. Основы римского частного права. Стихийный курс : навч. посіб. / В. Кройтор, С. Сліпченко, С. Довбій, Н. Горобець / за заг. ред. проф. В. Кройтора. – Х. : Ніка-Нова, 2014. – 198 с.
10. Гражданское право / под ред. А. Сергеева, Ю. Толстого. – М. : Статут, 2001. – Т. 1. – 603 с.
11. Цивільне право : навч. посіб. для підготовки до державного іспиту / За заг. ред. канд. юрид. наук, проф. В. Кройтора та канд. юрид. наук, доц. О. Кухарева. – Х. : Золота миля, 2013. – Ч. 1. – 400 с.
12. Дзера І. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні / І. Дзера. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 255 с.
13. Зобов'язальне право: теорія і практика : навч. посіб. для студ. юридич. вузів і фак. ун-тів / [О. Дзера, Н. Кузнєцова, В. Луць та ін.]; за ред. О. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 912 с.
14. Цивільне та сімейне право України у запитаннях та відповідях / [Є. Харитонов, О. Калітенко, В. Зубар та ін.]. – Х. : Одиссей, 2002. – 640 с.
15. Емельянов В. Гражданское право Украины. Практическое пособие : изд. 2-е, испр. и доп. / В. Емельянов. – Х. : Консум, 1996. – 236 с.
16. Маттеи У. Основные положения права собственности / У. Маттеи, Е. А. Суханов. – М. : Юрист, 1999. – 384 с.